

האם מותר לעבור על איסורי תורה כדי להציל אדם מעיוורון?

ויהי כי זקן יצחק, ותכהין עיניו מראות (בראשית כז, א)

שאלת מעמדו של הסומא בהלכה מהווה סוגיא עמוקה ורחבה הכוללת נושאים רבים. אחת השאלות המרכזיות עוסקת ברפואתו של אדם במטרה למנוע עיוורון. במסגרת הדיון בשאלה זו העלו הפוסקים מספר שיקולים מעניינים, אותם ננסה לפרט להלן.

הלכה מרכזית ברפואה בשבת מתייחסת בחומרה רבה למחלות עיניים. בגמרא (עבודה זרה כח, ב) מצינו סוגיא מפורטת העוסקת בעניין זה:

"אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: עין שמרדה (=נפוחה) - מותר לכוחלה (=למרוח משחה) בשבת. סבור מיניה: הני מילי הוא דשחקי סמנין מאתמול, אבל משחק בשבת ואתויי דרך רשות הרבים לא (סברו השומעים שהתיר רק להשתמש בתרופה, כלומר לעבור על איסור מדרבנן, אבל לא להכין בשבת את התרופה – דבר הכרוך באיסור מן התורה, והטעם לכך הוא שכל הסכנה היא לעיוורון בלבד (רש"י), ואין סכנת חיים); אמר להו ההוא מרבנן ורבי יעקב שמיה, לדידי מיפרשא מיניה דרב יהודה: אפילו מישחק בשבת ואתויי דרך רשות הרבים – מותר (=עד שאמר רבי יעקב שרב יהודה (שהיה מוסר שמועותיו המרכזי של רב, בעל ההלכה) ביאר לו שכוונת רב היא להתיר גם איסורים מן התורה, מפני שהדבר נחשב סכנת נפשות).

לאחר מכן ממשיכה הגמרא לבאר את הנושא וטעמו:

רב יהודה שרא למיכחל עינא בשבת. אמר להו רב שמואל בר יהודה: מאן ציית ליהודה מחיל שבי! (=רב יהודה התיר, כאמור, למרוח משחה על העין בשבת. לעומתו, רב שמואל בר יהודה הכריז, שמי שישמע להוראת רב יהודה הרי הוא מחלל את השבת!). לסוף חש (חלה רב שמואל) בעיניה, שלח ליה (לרב יהודה שאלה): שרי או אסיר (מותר לי למרוח משחה על העין?!), שלח ליה: לכ"ע שרי, לדידך אסיר (לכולם מותר, אבל לך שערערת על הוראתי – אסור), וכי מדידי הוא? דמר שמואל היא (וכי מעצמי הוריתי

להיתר? הרי הדבר נמסר לי ממר שמואל, וכמעשה זה (-), ההיא אמתא דהואי בי מר שמואל דקדחא לה עינא בשבתא, צווחא וליכא דאשגח בה, פקעא עינא (שפחה אחת שהתגוררה אצל מר שמואל, סבלה ממחלת עין בשבת, ומשום שבני הבית לא חשבו שמדובר בסכנה לעין, לא ריפאו אותה. כתוצאה מכך, פקעה עינה). למחר נפק מר שמואל ודרש: עין שמרדה - מותר לכוחלה בשבת; מאי טעמא? **דשורייני דעינא באובנתא דליבא תלו**. כגון מאי (אלו מחלות עין נחשבות כסכנה)? אמר רב יהודה: כגון רירא (מוגלה היוצאת מן העין), דיצא (דקירות בעין), דמא, דימעטא (דם או דמעות הנוטפות מהעין), וקידחא (תחושת שריפה וצריבה חריפה) - ותחלת אוכלא, לאפוקי סוף אוכלא ופצוחי עינא דלא (במחלות אלו מותר לכחול את העין רק בתחילת המחלה ולא בסופה כשהמטרה היא רק שיכוך הכאב, או שיפור הראייה בלבד).

אם כן, ישנה הנחת יסוד ש"שורייני דעינא באובנתא דליבא תלו". מה פירוש הדבר? רש"י (ד"ה אפילו) מפרש: **"מאור העין מעורין ואחוזין בטרפשי הלב"**. כלומר – ישנו קשר בין העין ללב, כך שמחלה בעין מסכנת את הלב. לכן, מחלת עין נחשבת פיקוח נפש. אך התוספות כותבים: **"ראיית העין תלוי בהבנת הלב"**. בפשטות, התוספות באים לחלוק על רש"י ומפרשים שבמחלת עין אין סכנה לכל הגוף, אלא סכנה לאיבר העין בלבד. כך עולה גם מדבריהם במסכת סוכה (כו, א), שם נאמר שהחולה בעיניו פטור מן הסוכה, ופירשו התוספות שאף שאין בזה סכנה, מכל מקום הרי מבואר בסוגיה בעבודה זרה שסכנת איבר נחשבת סכנת נפשות. פירוש זה נסמך על שיטת רבינו תם שגם סכנה לאיבר אחד נחשבת סכנת נפשות.

ובשולחן ערוך (אורח חיים סימן שכח, ט) נפסק:

"החושש בעיניו או בעינו ויש בו ציר, או שהיו שותתות ממנו דמעות מחמת הכאב, או שהיה שותת דם, או שהיה בו רירא ותחלת אוכלא (פ"י תחלת חולי), מחללין עליו את השבת".¹

כאמור, הלכה זו עוסקת במחלת עין, שלפי שיטת רש"י נחשבת סכנה לא משום העיוורון שיכול לנבוע ממנה, אלא מצד הסכנה לכל הגוף שמיוחסת למחלות עיניים. ואכן בהוא אמינא של הגמרא שמדובר בסכנת עיוורון בלבד – לא הותר לחלל את השבת באיסורים מן התורה (וכך מוכיח הרמב"ן בעבודה זרה שם מדברי רש"י שסכנת עיוורון שהיא סכנה לאיבר אחד בלבד אינה מתירה לחלל את השבת).

¹ אמנם הלכה מוסכמת היא שרפואה שנועדה רק להגברת איכות הראייה, אסורה בשבת (כמו¹ שכתב רש"י בביאור "פצוחי עינא" שנאמר בגמרא בעבודה זרה שאסורה. וכן פסק המשנה ברורה סימן שכ"ח ס"ק כד).

גם לפי פירוש התוספות, שהסכנה היא רק לעין בלבד, אין חומרה יתירה בעין יותר משאר האיברים – כל סכנה לאיבר מסויים נחשבת סכנת נפשות, כך שברור הדבר שלא החשב מעיוורון הוא זה שנחשב סכנת נפשות. לפי זה, כאשר ישנה סכנה לעיוורון שאיננה נובעת ממחלה כלשהי, ייתכן שאין היתר לחלל את השבת בכדי למנוע אותה.

ואכן, ביביע אומר (חלק ג' יו"ד סימן כג, וכן כותב בפשיטות בשבט הלוי חלק ח' סימן צד) מוכיח כאמור שסכנת עיוורון אינה נחשבת סכנת נפשות, מלבד לשיטת רבינו תם שמחללים את השבת על סכנת איבר, ושכבר פסק השו"ע (שם סעיף י"ז) שעל סכנת איבר אין מחללים את השבת. ובענין זה יש חילוק בין מחלת עין, לבין סכנת עיוורון, וכאמור: במחלת עין יש סכנה לכל הגוף, ולכן פסק השו"ע בסעיף ט' שמחללים את השבת עבורה, אבל סכנת עיוורון שאיננה כרוכה במחלת עין, ודומה לשאר סכנת איבר אחד בלבד, אין מחללים עליה את השבת.

עם זאת, הפוסקים העלו שיקול נוסף בשאלה האם סכנת עיוורון עשויה להיחשב פיקוח נפש, וזאת בהתבסס על השוואה לדינו של "נכפה". החולה במחלה זו איננו מסוכן למות ממנה, אך נמצא בסכנה תמידית מחמת חוסר שליטה על פעולותיו, ועלול ליפול למים או לאש. מטעם זה כתב מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת מהר"ם פראג סימן ק"ס) שמותר לחלל עליו את השבת לרפואתו, וכך פסקו בהתייחס לאיסורים שונים הט"ז (יו"ד סימן פד, כד), והחתם סופר (יו"ד סימן עו).

לכאורה, יש מקום לומר שגם הסומא יהיה בכלל זה, שהרי גם הוא נמצא בסכנה מחמת שאיננו רואה, ואיננו יכול להימנע מן הסכנות השונות האורבות לו ברשות הרבים!

ואכן כך כותב הרב איסר אונטרמן זצ"ל (שבט מיהודה עמוד שי"ד): "...ויש סכנה ממשית גם לסומא, ולכן מקרי פקוח נפש לרפאתו מעיוורון, משום שלא יתכן שהסומא ישב תמיד בבית, וכשעובר ברחוב אורבות לו סכנות שונות, וגם צריך לעלות ולרדת במדרגות, ואין הסכנה נמנעת, ולכן יש לדון בו דין פקוח נפש כמו בנכפה".

אמנם ביביע אומר שם הביא את דבריו, וכתב שמדברי הראשונים שהבאנו לעיל בסוגיא בעבודה זרה מוכח שלא התייחסו לסכנת עיוורון בלבד כפיקוח נפש, ושגם מבחינת הטעם בדבר יש חילוק מהותי בין סומא לנכפה, שנכפה בשעה שסובל מהתקפה, הוא איננו בר דעת, ואינו שולט על פעולותיו, ולכן הוא בגדר סכנה, אמנם הסומא הוא בר דעת באופן מוחלט, ויכול לתכנן את צעדיו ולהישמר מן הסכנה, ומשום כך אי אפשר להחשיב אותו כמי שנמצא במצב של פיקוח נפש.

שיקול נוסף ומרתק בסוגיא זו העלה הגאון רבי שלמה קלוגר זצ"ל בספרו חכמת שלמה (על השו"ע או"ח סימן שכת, אות מו). החכמת שלמה נשאל על אדם "שנלקה על עיניו בחולי

הסנוירים הנקרא "שווארצע שטור" רחמנא ליצלן, עד שנתייאשו כל הרופאים למצוא לו מזור, רק בעיר אחת של נכרים רוצים לקבלו אל השפיטאהל (=בית החולים) של נכרים למצוא לו רפואה שלא יתקלקל מאור עיניו לגמרי, שעדיין יהיה בידו לילך בעצמו על כל פנים, אך יצטרך לאכול שם טריפות, מה דינו, אם רשאי לעשות כן או לא".

החכמת שלמה מביא את הסוגיא בעבודה זרה ומבאר כאמור שאין להוכיח ממנה על עיוורון שאיננו כרוך במחלה בעין, שזה רק סכנת איבר, שלהלכה אין מחללים עליו את השבת. אך כותב החכמת שלמה, שיש מקום לומר שכל הסוגיא עוסקת רק בחולי של עין אחת, שבמקרה הכי גרוע תיפגע הראיה בעין זו אך האדם עדין יראה בעינו השנייה, אבל אם ישנה סכנת עיוורון לשתי העיניים יש לחלל עליהן את השבת. ומדוע?

כידוע, מקור הדין שמחללים את השבת במקום פיקוח נפש הוא מן האמור בתורה "וחי בהם". אך בסוגיא ביומא (פה, ב) מובא טעם נוסף, הנלמד מן הפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת", ולדעת רבי ישמעאל יש לדרוש מפסוק זה "אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". רוב הפוסקים נקטו שגם טעם זה נפסק להלכה. לדוגמא, לגבי עובר שאין להתיר לחלל עליו את השבת מטעם "וחי בהם", שהרי איננו בגדר "נפש" עדיין, מכל מקום מחללים את השבת, מטעם "חלל עליו", מכיון שסוף סוף הוא עתיד להיוולד ולחיות ולשמור שבתות הרבה.

לפי זה כותב החכמת שלמה, שמאחר שלדעת רבי יהודה (בבא קמא פז, א) סומא פטור מכל המצוות, אם כן מי שנמצא בסכנת עיוורון שייך בו החשש שלא ישמור שבתות הרבה, משום שיהיה פטור ממצוות השבת, ויש לחלל עליו את השבת כדי שישמור שבתות הרבה. ואף שלרוב הפוסקים אין הלכה כרבי יהודה (עין בית יוסף אורח חיים סימן תע"ג), הרי אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, ויש לחוש לדעת רבינו ירוחם (נתיב ה' חלק ד) שהלכה כרבי יהודה. עוד מוסיף החכמת שלמה, שאפילו אם נאמר שדעת רבינו ירוחם נדחתה לגמרי מהלכה, מכל מקום הרי פשוט הדבר שעל ידי העיוורון יתבטל הסומא מן התורה, והרי אמרו שתלמוד גדול ממעשה (קידושין מ, ב), ואם לגבי מעשה המצוות אמרו חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה, ודאי נאמר חלל עליו שבת אחת כדי שיוכל לעסוק בתורה.²

בציץ אליעזר (חלק ח סימן טו פרק י) תמה על דברי החכמת שלמה. ראשית, הוא תמה על הקשר שבין המושג "אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב" למקרה זה שלדעת רוב הפוסקים שהלכה כמותם אין כאן כלל פיקוח נפש, ושאין זה דומה להיכן שיש בפועל חשש לפיקוח נפש במציאות, גם אם על פי הרוב **יתכן** שאין כאן פיקוח נפש. שנית, תמה הציץ אליעזר, על

² ועיין שם שכותב שלמעשה לא מלאו ליבו להתיר על ידי זה איסורים דאורייתא ממש, רק בפחות מכשיעור או איסורים דרבנן.

ההשוואה בין מצב שבו על פי הדין יהיה האדם פטור מן המצוות, למצב של פיקוח נפש שבו נאמר חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, שעוסק במצב שבו ללא ההצלה הוא ימות ולא יוכל לקיים את המצוות.³

³ אמנם איין שם שלמעשה מתיר לחלל שבת במקרה של סכנת עיוורון, ועיין עוד במה שכתב בחלק יד סימן פד.